

CIRIL ZUPANC

»TURŠKI KRIŽ« NAD PODBRDOM

(Ob petstoletnici)

Narod naš dokaze hrani...

V začetku Baške grape je med Podbrdom in Petrovim brdom zgrajena, čeprav še vedno le makadamska, lepa cesta, ki se v številnih serpentinah, dolgih 4 km, vzpne od 519 na 804 m nadmorske višine. V prvo spodnjo serpentino je ujeta domačija »pri Ruscu« in tu je tudi prva hišna številka Podbrda. Ob hiši, ki tiči v idilični samoti, se nenehno peni imeniten slap v globel grape, nad njo pa se zvrstijo: ozek pas košenice, cesta, mlad mešan gozd, kamnita stena s peščeno drčo in nad tem travnik. Vse to, razen ceste seveda, spada k Rusčevi domačiji.

V skalo vklesan »turški križ« pri Podbrdu

Foto: C. Zupanc

V kamniti steni, ob kateri je peščena drča, je vklesan »turški križ«, menda že blizu petsto let! Prebivalci na Petrovem brdu, Podbrdom in v okoliških vaseh vedo za to starodavno znamenje, sedanji lastniki Rusčeve domačije in sveta pa to znamenje čuvajo in varujejo, kakor da so ga od svojih prednikov dobili v posest, kot eno najbolj dragocenih izročil. In prav je tako!

V dolini zadnje Sore, 5—6 km vzhodno od Petrovega brda, je domačija »pri Zgagi«. Tu je bila nekoč žaga, trgovina in gostilna, premožen kmečki dom. V jugovzhodni smeri se tu odcepi kolovozna pot v Davčo. Približno sredi poti med Zgago v dolini in Jemcem v Davči je domačija »pri Dolinarju«. Tudi ime te domačije je že zelo staro in je menda v zvezi s »turškim križem« Podbrdom.

Industrijsko najbolj razvit kraj v Selški dolini so Železniki. Del tega sedanjega mestnega naselja je Češnjica. Tu je tudi dokaj znana gostilna s prenočišči »Ratitovec«. Prav na mestu, kjer sedaj stoji ta gostinski objekt, je do leta 1929 stala skromna kmečka hiša z vzdevkom »pri Turku«. Nekateri, predvsem starejši ljudje, še sedaj to novo stavbo tako poimenujejo. Ni treba posebej dopovedovati, da ima to staro domače ime tudi neko zvezo s Turki.

In kakšna je povest, ki povezuje vsa ta tri še tako živo ohranjena imena?

Zgodilo se je v dobi turških vpadov na Slovensko, v drugi polovici oziroma proti koncu XV. stoletja.

Po ustnem izročilu so se dogodki takole odvijali:

Iz Baške grape čez Petrovo brdo so Turki nekoč pridrli na Češnjico, kjer so pobili nekaj ljudi, požgali nekaj hiš, vas delno izropali in odgnali s seboj nekega dečka — šestletnega Jožka. Jožkov oče, ki mu je bil dom požgan in žena ubita, se je z enoletno hčerko rešil. S sestro pokojne žene, ki mu je poslej gospodinjala, se je iz kraja grozovitega zločina in velike žalosti preselil v samoto, na desni breg Sore še naprej od Zalega loga. Ker so ti ljudje prišli iz Selške doline, se jih je oprijelo ime »dolarjarji« in pri hiši, ki sedaj spada v Davčo, se še danes pravi »pri Dolinarju«.

Prebivalci Podbrda, Petrovega brda, Sorice in krajev v gornjem delu Selške doline so si po tem prvem turškem vdoru izbrali primeren kraj nad Podbrdom, ki so ga uredili v šance. Ta kraj je bil izbran nad kamnito navpično steno v današnjem Rusčevem svetu. Pod to steno je tedaj vodila pot in kraj je bil zaradi soteske zelo prikladen za ta namen. Kadar so bili ljudje obveščeni in opozorjeni, da so Turki v Vipavski dolini, so te šance nad Podbrdom oživele. Odločeni so bili, da na tem mestu na vsak način zaustavijo Turke, če bi po tej poti silili v Selško dolino.

Dvajset let po turškem vdoru na Češnjico so Turki spet prišli v Baško grapo in se pripravljali za prehod čez Petrovo brdo. Pod to steno se je vnel boj, v katerem je bilo nekaj Turkov pobitih, nekaj ranjenih, ostali pa so se umaknili. Med ranjenimi Turki so tedaj dobili tudi nekega janičarja Juzufa (Jožefa!). Po vtetoviranem znamenju na roki so ga prepoznali za pred 20 leti ugrabljenega Jožka. Tudi starost je ustrezala.

V zahvalo za rešitev in pa za vrnitev iz mohamedanskega v krščanski svet je bivši janičar, sedaj Dolinarjev Jože, vklesal v steno, pod katero je bil ranjen in ujet, križ v spomin na ta dogodek. Od tod ime in pomen tega »turškega križa«, ki je ohranjen do današnjih dni.

Dolarjarjev Jože, nekdanji janičar Juzuf, se je kmalu povsem vživel v domače okolje in seveda zvedel o vseh podrobnostih v zvezi z dogodki, ko je bil ugrabljen. Oženil se je in se vrnil na Češnjico, kjer je obnovil opuščeni in požgani dom in imetje. Z njim pa je seveda prišlo tudi ime »pri Turku«, ki se je tudi obdržalo do danes.

Kako je moč vse to zgodovinsko dokazati in kako postaviti vsaj približno točno časovno razdobje?

Učitelj in pesnik France Svetličič (1814—1881) je o tem dogodku napisal epsko pesem z naslovom »Turški križ«, ki se takole začinja: »Med Poreznom

zelenim in Črno prstjo...«. Objavljena je bila v Cvetniku slovenske slovesnosti (na strani 151), ki ga je v Celovcu uredil in izdal Janežič leta 1868.

Zgodovina slovenskega slovstva — knjiga II, romantika in realizem I, ki jo je izdala in založila Slovenska Matica v Ljubljani leta 1959, Svetličiča večkrat omenja. Na strani 213 je objavljen njegov podpis in ob njem tudi naslednji stavek med daljšim besedilom: »... V liriki se je sicer večkrat posrečila kakšna vdana in otožna refleksija Prešernovega formalnega učenca Franceta Svetličiča...«. Iz te ugotovitve zvemo, da Svetličič ni bil ravno slab pesnik, saj mu je po tej oceni priznано, da je bil vsaj »Prešernov formalni učenec«.

Njegova pesem je vsekakor nastala ob poznavanju vklesanega znamenja nad Podbrdom in po tedaj še dokaj živem ustnem izročilu.

Drugi vir, ki dogodek tudi dokaj dobro pojasnjuje, pa je ljudska igra »Turški križ«, ki jo je napisal dr. Janez Ev. Krek. Ta igra je bila natisnjena skupaj z ljudsko igro »Tri sestre«. Pisatelj je knjižico izdal »prijatelju Ignaciju Semenu — prvemu delavcu za ljudsko izobrazbo v Selški dolini v spomin«. Knjižico je založilo Katoliško slov. izobraževalno društvo v Selcih, tisk Kato-liške tiskarne v Ljubljani 1910.

V Ljubljani nisem mogel najti Krekovega rokopisa te igre oziroma sprem-nega dopisa, v katerem bi bilo verjetno pojasnjeno, iz kakšnih in katerih virov je bila igra napisana. Nekoliko mi je to pojasnil Krekov življenjepisec prof. Ivan Dolenec iz Sopotnice, ki mi je sporočil: »... Krek je igro napisal proti koncu poletja 1909 v Dražgošah. Takrat sem ga obiskal v Dražgošah, ko je ravno hotel začeti pisati novo dejanje. Kakih virov nisem videl. Prva uprizo-ritev je bila za Novo leto 1910 v Selcih. Po mojem mnenju sta vira dva:

1. Svetličičeva pesem, ki se začinja »Med Poreznom zelenim in Črno prstjo« in ki obravnava isto snov kakor »Turški križ«.

2. Leta 1911 sem šel iz Podbrda čez hrib v Sorico in sem med potjo videl v skalo vklesan »Turški križ«.

Tretji vir, ki nam dogodek vsaj indirektno nakaže, so zapiski zgodovinarja Simona Rutarja, ki nam jih je zapustil v svoji knjigi »Zgodovina Tolminskega«, ki jo je natisnila Hilarijska tiskarna v Gorici leta 1882.

Na strani 80 te knjige je med drugim zapisano, da je bil »turški križ« vklesan na cesti med Ročinjem in Dolenjimi seli. Po spominskih zapiskih v Kanalu naj bi Turke zavrnilo na tem mestu leta 1478. Po sedanji topografiji je bil ta »turški križ« vklesan v steni ob cesti pod vasjo Podsela oziroma nekje na sredi med hidroelektrarno Doblar in zaježitvijo Soče iznad te elektrarne. Podsela se spominjajo, da so bili v steni nad cesto, kjer je sedaj znamenje, občinska, ribiška in lovska meja, vklesani trije enaki križi. Vklesani so bili v previsno steno, pod katero so ljudje, če je bilo potrebno, vedrili v slabem vremenu. Ta stena in z njo seveda tudi vklesani križi, je bila porušena leta 1938, ko so Italijani širili cesto iz Gorice proti Tolminu in Kobaridu. Sedaj je znamenje ob cesti, ki stoji v bližini nekdanje skalne stene, dobilo ime »pri turškem križu«.

Na strani 81 v isti knjigi S. Rutar omenja Svetličičevo pesem »Turški križ«, poleg nje pa še dogodek, ki se je pripetil med Grahovim in Bukovim v »Žrelu«, ko so bili Turki zavrženi in pa, kako je na Bukovem in v Hudajužni še ohran-jen živ spomin na Turke, ki se jih ljudje še celo v molitvi spominjajo. Žal pa pri tem ne omenja nobene letnice.

V založbi Mohorjeve knjižnice je za leto 1931 izšla večerniška povest Stražnji ognji, ki jo je bil napisal pisatelj France Bevk. Na strani 121 te po-vesti je dogodek nad Podbrdom takole omenjen: »Manjša četa je šla po baški

dolini, kjer je silila čez bukovsko sedlo in bila nato pobita na prelazu Petrovega brda, preden je stopila v sorško dolino.« V tej povesti so dogodki postavljeni v čas okrog leta 1477.

Kako določiti letnici turških vdorov na Češnjico in njihove zavrnitve nad Podbrdom?

Rutarjeva Zgodovina Tolminskega nam pri tem ne more kaj prida pomagati, saj so turški vdori v tej knjigi omenjeni le bolj mimogrede na straneh 80 in 81.

Mohorjeva družba je za leto 1951 v 102. zvezku večernic izdala Sketovo povest Miklova Zala (7. izdaja). Na straneh 109—127 te izdaje je objavljen krajši zapis zgodovinarja Josipa Mala »Turki in evropski jugovzhod«. S tem si je moč že nekoliko več pomagati. Na strani 122 je med drugim zapisano: »Spomladi 1471 je bosenski paša Izak-beg s 15.000 konjeniki vdrl skozi Hrvaško na Kranjsko. Zaradi naglice ni naletel na noben odpor; nabral je velik plen in se menda kar z 20.000 ujetniki hitro vrnil domov. Ker se mu je podjetje tako obneslo, se je tega leta še dvakrat vrnil na Kranjsko... Jeseni tega leta so pridivljali na Kras in v Istro. Prišli so mimo Vipave do Soče in Gorice. Tržačani jih s svojimi 350 vojaki niso mogli kaj prida motiti, tako da so se mogli neovirano vrniti čez Podgrad in Grobnik nazaj v Bosno, in to z velikim plenom živine in s 500 ujetniki. Tak pohod so Turki čez leto dni ponovili...«

V Krekovi igri »Turški križ« so teti Mini položene na jezik naslednje besede (na strani 8): »... Urška, danes je ravno 20 let, ko se je to zgodilo. Kvartno nedeljo jeseni popoldne...« Dr. Krek je bil že toliko resen in odgovoren pisec, da takšne izjave ne bi kar svojevoljno vpletel v besedilo igre. Moral je imeti dokaj tehtno predlogo za to. S tem bi domnevala, da so Turki pridrli na Češnjico in uplenili mladega Jožka jeseni 1471, dobila dokaj trdna tla.

Letnice 1477, ki jo pisatelj Bevk omenja v svoji povesti Stražnji ognji, ni jemati strogo v poštev v zvezi z dogodkom na Češnjici in Podbrdom. Za zgodovinsko osnovo te povesti je uporabil podatke iz Rutarjeve Zgodovine Tolminskega, Svetličičevo pesem in Krekovo igro.

V prid postavljeni domnevi govori tudi ugotovitev, da so v letih 1471 in 1472 Turki pridrli nenadoma in odgnali s seboj velik plen: ljudi, živino in drugo blago. To pomeni, da obramba pred njimi tedaj ni bila organizirana. Zaradi tega ni bilo prav nič težko skupini konjenikov — akindžijev nenadoma pridrveti prav na Češnjico v Selško dolino.

Če ostanemo pri ustnem izročilu, po katerem je bil janičar Juzuf ujet nad Podbrdom, ko so bili Turki tam odbiti, in to 20 let potem, ko so pridrveli na Češnjico, pridemo v leto 1491. Na strani 126 knjige Miklova Zala je med drugim o tem zapisano: »... Med večje napade v naslednji dobi moremo šteti napad iz leta 1491, ko so sultanovi svetovalci menili, da je po smrti ogrskega kralja Matije Korvina (našega kralja Matjaža, ki je umrl 6. aprila 1490) nastopil ugodni trenutek, da se uniči Ogrska. Ker so prihrumeli čisto iznenada, so lahko preplavili celo Dolenjsko, prišli do Planine in Ljubljane (bitka pri Hrušici) in se z velikim plenom po strašnem razdejanju zopet vrnili.«

Ker je bila tedaj obramba že kolikor toliko dobro organizirana, je prav možno, da je bila manjša skupina turških konjenikov nad Podbrdom tedaj uspešno zavrnjena in med ranjenci ujet janičar Juzuf.

Stanko Jug, ki je med vojno umrl v nemškem taborišču, je napisal inavguralno disertacijo z naslovom: »Turški napadi na Kranjsko in Primorsko do prve tretjine 16. stoletja«. Delo je natisnila Ljudska tiskarna v Ljubljani 1943.

To delo nam more v marsičem pomagati v določanju vsaj približno točne letnice. V vsem svojem temeljitem delu ni v tej študiji zabeležil turškega vdora v Selško dolino, ne z gorenjske ne s primorske strani. To pa ne sme motiti, saj je pri tem vsekakor šlo za manjšo skupino konjenikov, ki so predvsem imeli ogledniško nalogo, čeprav so na svojem divjaškem pohodu seveda tudi ropali, požigali, morili in plenili.

Na straneh 20—25 te disertacije so podrobno omenjeni turški vdori na Primorsko in turško ropanje po Furlaniji, in to tudi v letih 1476 do 1478. Če drugega ne, so prebivalci Petrovega brda in širše okolice tedaj imeli dovolj spodbude za to, da so si nad Podbrdom izbrali primeren kraj in uredili obrambne šance proti morebitnemu turškemu vdoru čez ta preval. Dogodki okrog turškega vdora jeseni leta 1491 so v tej disertaciji obširno opisani na straneh 31, 32. Tu je zapisano, kako uspešno so se jim upirali domači prebivalci. Na strani 32 je tudi zapisano: »... je vdrl Skayn-basa iz Bosne s 17.000 konjeniki na Kranjsko »usque ad aquas gradatas seu bile vode« — to je do Soče — se mudil tu en mesec, pri Vrplu pa mu je hrvatski ban Ladislav de Egervar pobil 9.000 mož in rešil 18.000 ujetnikov.« Piše, da so se turške čete tedaj vračale proti Hrvatski v prvi polovici oktobra.

Ker so torej Turki res bili skoraj ves september leta 1491 ob Soči, je povsem verjetno, da so v majhnih četah ropali tudi po bolj oddaljenih krajih od Soče. Domači prebivalci so torej imeli dovolj časa, da so se na to pripravili, in to še posebno v bolj oddaljenih krajih, kakor je npr. Petrovo brdo.

Ker se po ugotovljenih zgodovinskih virih dogodki na Češnjici in kasneje nad Podbrdom, in sicer tako po letih, kakor po letnem času, najbolj skladajo z mesecem septembrom (na kvatrno nedeljo, kar naj bi bilo zadnjo ali predzadnjo nedeljo v septembru) in z leti 1471 ter 1491, je tako postavljena domneva gotovo precej verjetna.

Kako so Turki prišli na Češnjico?

J. V. Valvasor je v svojem velikem delu »Slava vojvodine Kranjske« tudi Železnike dokaj dobro opisal, vendar kakega turškega vdora v ta kraj ni zabeležil. To pomeni, da je bil ta turški vdor nepomembno majhen ali pa ga ni bilo. Verjetno bo držalo kar oboje: bil je nepomembno majhen in v Železnikih ga ni bilo. Konjeniška skupina Turkov je Železnike po vsej verjetnosti obšla.

Kje je tedaj vodila pot iz Selške doline na Petrovo brdo?

Pot, ki je vodila Turke po Baški grapi na Petrovo brdo, je bila tedaj dokaj dobro urejena. S. Rutar (Zgodovina Tolminskega, stran 160) omenja, da je bila v Bači nad Podbrdom že leta 1544 mitnica, kjer so pobirali colnino. Tam piše: »Tu se je moralo plačevati od goveje živine, katero so gonili s Kranjskega na Tolminsko ali pa skoz Tolminsko na Italijansko.«

V Loških razgledih (leto 1966, XIII) je dr. Pavle Blaznik objavil razpravo »Prometne zveze preko Poljanske doline v freisinški dobi«. Na strani 38 je tam zapisano med drugim tudi tole: »Že tedaj je bilo pa možno potovati iz Čedad v Loko tudi preko Selške doline.« Gre za obdobje v drugi polovici XV. stoletja (doba turških vpadov).

Nemška kolonizacija na Tolminskem se je začela leta 1218 (S. Rutar Zgodovina Tolminskega, stran 31 in 42) in je zajela gornji del Baške grape (vasi in kraji: Koritnica, Nemški Rut, Grant, Stržišče, Kal, Znojile, Obloke, Hudažužna, Podbrdo, Kuk, Trtnik, Bača in Petrovo brdo). Nemška kolonizacija v Selški dolini se je začela okrog leta 1283, iz česar so nastale vasi: Sorica, Zgornje in Spodnje Danje, Zabrd, Ravne, Torka, Prtovč, Podlonk in Zali log.

(Pavle Blaznik: Kolonizacija Selške doline — inavguralna disertacija, Ljubljana 1928). Ti dve nemški naselbini sta se stikali na prevalu Petrovo brdo, živeli samosvoje življenje in se počasi stapljali s slovenskim življenjem v dolini. Kolovozna in tovarna pot iz Koritnice v Baški grapi, skozi Hudajužno, Podbrdo, na Petrovo brdo in skozi vasi pod gorami: Sorico, Danje, Ravne, Torko, Prtovč, Podlonk do Češnjice v dolini je bila dobro vzdrževana in rabljena zaradi enotnosti te nemške kolonije in pa zaradi trgovskega prometa, ki je po njej potekal.

V Železnikih je bil plavž z letnico 1422, ki so ga obnovili in povečali leta 1860, ugasnil pa je v začetku tega stoletja. O kolonizaciji rudarjev v Železnikih in okolici v času od leta 1291 dalje nam še največ pove dr. Pavle Blaznik v navedeni disertaciji. Tu omenja neko listino iz leta 1348, po kateri ugotovimo, da so tedaj v Železnikih in okolici že nastajale fužine, ki so jih urejali in vodili tudi ljudje iz Furlanije. Znano je, da so iz Železnikov že vsaj sredi XIV. stoletja in kasneje, vozili in tovorili železarske izdelke v Čedad in od tod naprej v Furlanijo. Tudi ta pot je šla čez Petrovo brdo. Toda kje?

V Zgornji Sorici se pri neki domačiji še danes pravi »Na Ejben« ali po naše »Na ravnici«. Tam so gozdni delavci pretovarjali oglje s sani na vozove in ga vozili fužinarjem v Železnike. Pot je peljala v ovinkih od izvira Sore v dolino, skozi Zali log v Železnike. Ta pot se je torej v Sorici stekala v tisto, ki je od tod vodila na Petrovo brdo.

Poti po Zadnji Sori na Petrovo brdo tedaj ni bilo. Zadnja Sora se vije skozi ozko sotesko, ki je bila za tedanje čase kaj neprikladna za potovanje. Hudourniška voda bi redno pot ovirala, še bolj pa plazovi, ki v tej soteski zapirajo pot 3—4 mesece. Za pot po tej grapi tudi potrebe ni bilo, saj tedaj ni bilo tu še nobene domačije in pot v Sorico je bila dovolj dobra, obenem pa ni bila nič daljša, če ni bila še celo krajša, kot bi bila ona po grapi Zadnje Sore.

Turki so torej (septembra 1471) prišli čez Petrovo brdo v Sorico in tu nadaljevali pot, ki jih je vodila v isti višini pod gorami, ter se s Prtovča skoz Podlonk spustili v dolino in se takoj vrnili, od koder so bili prišli.

Ta domneva ima največ objektivnih osnov. Mala skupina turških konjenikov ne bi nikdar prišla do Češnjice, če bi šla po dolini in prišla v Železnike. Že tu bi se, presenečeni ob tako velikem naselju (okoli 1.500 ljudi), obrnili in izginili.

Ugotovitev, da te male turške skupine noben zgodovinar ne omenja, more imeti osnovo v tem, ker je nemška kolonija pod gorami živela samosvoje življenje in je bila za fužinarje v dolini odmaknjena dosti bolj, kot je to moč danes soditi spričo razmeroma kratke teritorialne razdalje.

Dr. Pavle Blaznik je v svojem delu obrazložil, da so naselja Martinjvrh, Farji potok in Davča nastale šele sredi XVI. stoletja. In z nastankom teh naselij, predvsem nas zanima tu Davča, je moč določiti čas, ko je bila speljana tudi pot skozi soteske Zadnje Sore. To je bilo pa znatno pozneje po dogodkih, ki so v zvezi s »turškim križem« nad Podbrdom.

Zusammenfassung

DAS TÜRKENKREUZ BEI PODBRDO

In der Felswand oberhalb des Dorfes Podbrdo (Bačatal) ist ein Kreuz eingemeißelt, das von den Einwohnern Turški križ, d. i. Türkenkreuz genannt wird. Der mündlichen Überlieferung nach sind dort zur Zeit der Türkeneinfälle Schanzenbauten errichtet worden. Im Kampf mit den Türken nahmen die Verteidiger hier den Janitschar Jussuf gefangen, den die Türken 20 Jahre früher als sechsjährigen Knaben aus Češnjica im Selcatalo entführt hatten. Der befreite Janitschar kehrte darauf in sein Heimatdorf zurück und baute sein Heim wieder auf, an dem der Name Pri Turku (beim Türken) haften blieb. In die Felswand an der Kampfstätte meißeelte Jussuf das Kreuz ein.

Der Autor weist auf die Glaubwürdigkeit dieser Erzählung hin und überlegt, welcher Zeitpunkt für dieses Geschehnis anzusetzen wäre.